

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Dit boekje heeft heel wat te bieden. Vooral de hulpverlener die reeds vertrouwd is met verslavingsproblematiek en wil kennismaken met een psychoanalytische benadering kan hier zijn gading vinden. Ik vond het echter niet steeds aangename lectuur vanwege inhoudelijke overlappingsen en enkele gortdroge passages. Desondanks is men er wel in geslaagd de subjectieve dimensie van verslaving op een verrijkende wijze gestalte te geven en dat is geen geringe verdienste.

«Rouw en melancholie», negentig jaar later

Bespreking van

Leticia Glocer Fiorini, Thierry Bokanowski & Sergio Lewkowicz (red.) (2007). *On Freud's «Mourning and melancholia»*. Contemporary Freud — Turning points & critical issues. Londen: International Psychoanalytical Association. ISBN 978 1 90 5888 06 1, 215 pp., € 26,30

MARC HEBBRECHT

Het artikel van Freud uit 1917 waarin de vergelijking wordt gemaakt tussen rouw en melancholie ligt in het verlengde van zijn narcismestudie uit 1914 en wordt beschouwd als de grondslag van de object-relatietheorie. Freud vormt zich een nieuw oordeel over de aard van het begrip identificatie en formuleert verdere beschouwingen over de kritische instantie (het latere Boven-Ik). Hoe denken psychoanalytici negentig jaar later over dit artikel dat zich in de overgangperiode tussen het topografische en het structurele model laat situeren? In *On Freud's «Mourning and melancholia»* presenteren tien auteurs uit de drie analytische continenten (Europa, Noord-Amerika, Zuid-Amerika) hun eigentijdse

interpretatie van het rouwartikel van Freud. Wat zag Freud verkeerd? Waar is verdere uitbreiding nodig? Waarover denken we nu anders? Vooral Klein en haar volgelingen hebben de visies op (pathologische) rouw genuanceerd en op bepaalde punten verruimd en gewijzigd.

Volgens Roth is rouw een gevolg van een catastrofe ter hoogte van de interne band tussen subject en object. Het verlies veroorzaakt een wonde, een scheur. Aan de ene kant is er een smachten naar de verloren liefdesrelatie die als ideaal en onvervangbaar wordt beleefd, aan de andere kant is er een verstikkende kwelling die van het verloren object uitgaat: zoals een wonde waarin voortdurend gepikt wordt. Roth bespreekt waarom sommige aantrekkelijke vrouwen van boven de dertig er niet in slagen een duurzame intieme relatie vol te houden. Op grond van het feit dat ze niet rouwden en een vroegere libidinale band nooit opgeven, kunnen ze zich niet openstellen voor een mogelijke partner.

Inmiddels begrijpen we beter dan Freud destijds hoe de aard van het verlies de rouwverwerking beïnvloedt. Hoe traumatischer het verlies, hoe problematischer de rouwverwerking wordt. Tijdens de rouw trekt men zich terug in een intieme relatie met het interne object (in een beweging van *hypercathexis*) om op die manier de wonde te genezen. Tijdens de eerste fase van de rouw vindt een splitsing plaats. In de tweede fase wordt een *de-identificatie* doorgevoerd: de rouwende ontdoet zich van de disharmonische identificaties. Sommige persoonlijkheden zijn beter in staat tot rouwen dan andere; ook de levensfase waarin een verlies optreedt maakt verschil uit. Rouwen veronderstelt dat men de enigmatische boodschappen van de overledene doorwerkt: wat was zijn finale wens, welk mandaat wilde hij geven? Wanneer de fasen van de rouwarbeid worden geblokkeerd, ontstaan pathologische gevolgen, soms zelfs voor de volgende generaties. Wanneer de geliefde vermist of verdwenen is (Pelento noemt het voorbeeld van de «desaparecidos»

in Argentinië) verloopt de rouwverwerking gecompliceerder.

Rouw is niet altijd een voorbijgaand verschijnsel! Volkan beschrijft het voorbeeld van de aanhoudende rouw (‘perennial mourning’) waarbij de objectrepresentatie in de psyche wordt vastgehouden als een vreemd lichaam (een introject). Hij bespreekt ook de grootschalige rouw waarbij een volledige natie gebukt gaat onder een groot verlies: genocide, oorlog of natuurrampen. Standbeelden, gedenkmonumenten of *memorials* suggereren een gevoel van onverwoestbaarheid. Het zijn als het ware reservoirs die dienen om voorstellingen en gevoelens rond het verlies te delen en te externaliseren (het organiseren van rituelen rond deze monumenten). Er zijn situaties bekend (bv. ex-Joegoslavië en de slag om Kosovo van 1999) waarbij een vroeger traumatisch verlies niet verwerkt is maar later door een bevolkingsgroep wordt aangegrepen om alsnog wraak te nemen. Latere oorlogen hebben dikwijls te maken met onverwerkte collectieve rouw.

Waarom glijden sommige mensen na een zwaar verlies af in een miserabel leven terwijl anderen een creatieve oplossing bedenken? De rouw laat het subject kennis maken met het onbekende van de dood. Melgar verbindt dit met de theorie van Laplanche over het raadselachtige. In elk trauma of verlies schuilt een potentiële stimulatie van het voorstellingsvermogen van de psyche: elk verlies prikkelt de verbeeldingscapaciteit maar er blijft iets raadselachtigs dat niet verbeeld noch betekend kan worden. De dood van Freuds vader was de prikkel voor het scheppen van *De droomduiding*. Er worden hiervan andere voorbeelden gegeven in het boek: Van Gogh, Célan, Plato, Frankenstein, Proust, Carpaccio.

Ogden beschrijft hoe een extern verlies leidt tot een psychische splitsing en hoe vervolgens één deel van de psyche een onbewuste relatie aangaat met een ander deel. In de melancholie wordt het onderscheiden zijn van het object ontkend: er is

geen verlies, het externe object wordt op een almachtige wijze vervangen door een intern object. Een interne objectrelatie wordt gecreëerd om de pijn van het verlies niet te voelen. Er is een weigering om de realiteit van het verlies te erkennen. Zowel de manie als de melancholie berust volgens Ogden op psychotische mechanismen. In de rouw is er altijd een conflict tussen de wens te leven met de pijn van het onherstelbare verlies en de realiteit van de dood enerzijds en de wens de pijn van het verlies en het weten van de dood in zichzelf te doden. De rouw kan slechts een einde nemen als men zich kan vrij maken uit de gevangenschap van een onbewuste interne relatie met het interne object.

Het is moeilijk voor kinderen op te groeien in een wereld van vluchtige relaties, snelle communicatie en virtuele realiteit. Het binaire-logische universum van de virtuele realiteit biedt zo’n aantrekkingskracht dat jongeren minder het psychische werk van symboolvorming doen dat gebaseerd is op verinnerlijking van het object en dus ook het rouwen om dit object (Guignard).

In zijn bijdrage over de metapsychologie van de rouw beschrijft Aslan hoe men zich losmaakt van het liefdesobject en geleidelijk verzaakt aan elk mogelijk vooruitzicht van liefdevolle uitwisselingen enerzijds maar ook dat men zich bevrijdt van een achtervolgende psychische structuur, namelijk een thanatisch object dat zich keert tegen het leven en tegen plezierbeleving. Na een verlies ontstaat er een potentieel gevaarlijke situatie voor het Ik dat een dood object in zich opneemt.

Quinodoz verwijst in zijn bijdrage onder andere naar het begrip ‘reparatie’ van Klein. Melanie Klein onderscheidt de normale, creatieve reparatie van de pathologische manische en obsessieve reparatie.

In het boek komt de ideeëndiversiteit in ruime mate aan bod. Alle stromingen die deel uitmaken van de IPA krijgen een stem, doch de postkleiniane auteurs krijgen de meeste belangstelling. Dus ik kan het boek zeker aanbevelen. Er is echter geen inbreng

van dissidenten, zoals Lacan en Jung. Het is ook een moeilijk boek dat waarschijnlijk het best in een studiegroep van psychoanalytici en/of psychoanalytische therapeuten gelezen kan worden.

Ruimte in/voor de groep

Bespreking van

René Kaës (2007). *Linking, alliances, and shared space — Groups and the psychoanalyst*. Londen: International Psychoanalytical Association.
ISBN 978 1 905888 04 7, 269 pp., € 43,90

RONNY VANDERMEEREN

In de voorbije veertig jaar heeft René Kaës, die nauw samenwerkte met Didier Anzieu, een indrukwekkend aantal artikelen en boeken gepubliceerd over de groep. Nogtans is *Linking, alliances, and shared space* geen boek over psychoanalytische groepspsychotherapie. Met Kaës als belangrijkste exponent binnen het werk van Franstalige psychoanalytici over groepen en families, krijgen we hier een stand van zaken van zijn klinische werk en theoretisch denken, dat erg aanleunt bij de intersubjectieve stroming binnen de psychoanalyse. Het boek, dat een distillatie is van decennia theoretisch en klinisch werk, heeft dan ook een hoge concentratie aan oude en nieuwe concepten, en aan herformuleringen die van de lezer een beduidende inspanning vergen. Kaës beoogt het articuleren van de psychische realiteit van de groep, wat meer is dan het louter toepassen van psychoanalytische principes binnen een groeps kader. Hij wil begrijpen hoe het psychische leven van het subject wordt opgebouwd door zijn relaties met de gemeenschappelijke en gedeelde psychische ruimte van verschillende subjecten in de links en de matrix van de primaire groep. Kaës situeert zijn werk op

de grens tussen subjectieve en intersubjectieve ruimte en ziet de tegenstelling tussen individu en groep als een vals probleem. Net zoals Freuds werk op de grens van het lichamelijke met het psychische bestaande denkkaders deed wankelen, zo ook merkt Kaës dat zijn grenswerk de stabiliteit van bepaalde domeinen van psychoanalytisch denken en klinisch werk ontregelt. De groep stelt de psychoanalytische theorie en praktijk voor een probleem en brengt mede in het werk van Kaës een debat op gang aangaande het domein en de grenzen van de psychoanalytische praktijk. Volgens Kaës zal dit leiden tot een nieuwe en andere manier van psychoanalytisch luisteren. De groep valt niet binnen het perspectief van toegepaste psychoanalyse. Zo kan het model van het psychische apparaat zoals dat werd ontwikkeld vanuit de individuele behandeling niet zonder meer worden toegepast op andere configuraties zoals een groep.

De groepservaring omvat volgens Kaës in essentie de ervaring van het samenkomen, gecombineerd en aangepast worden van drie verschillende psychische ruimten: de intrapsychische ruimte van het private en het individuele; de interpsychische ruimte van het gemeenschappelijke en gedeelde van de groep, en de transpsychische ruimte van de groep. Psychische inhouden krijgen op elk van deze niveaus een plaats maar telkens met een eigen vorm en effect. Kaës pendelt voortdurend tussen de drie niveaus of psychische ruimten, die onlosmakelijk met elkaar in verband staan. Kaës toont zich een scherpe observator, die zijn gedachten en ervaringen op een doorwrochte manier kan omzetten naar een origineel theoretisch model. Toch blijven zijn concepten voor mij een soms wat mysterieuze kwaliteit hebben.

Centraal staat de drie-eenheid van het groepspsychische apparaat, de interne groep en *psychic groupality* die door zijn teksten heen wordt geweven. Het aanvankelijke concept van 'interne groep' drong zich aan Kaës op om de intrapsychische